

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научната степен
“доктор” на тема: ***ЛИЧНОСТНА ТИПОЛОГИЯ НА ЗАВИСИМИТЕ ОТ
ПСИХОАКТИВНИ ВЕЩЕСТВА НА МЕТАДОНОВО ЛЕЧЕНИЕ***

Автор: Красимира Минева

Рецензент: проф.д-р Елиана Пенчева

Предложеният труд е посветен на социално значимата тема за психологическите аспекти на зависимостта към психоактивни вещества и представлява амбициозен и сполучлив опит да се типологизират личностните особености на пациенти на метадоново лечение. Дисертацията е в обем от 198 с. и съдържа увод, 3 глави, изводи, заключение, литература и приложения. Анализирани са 112 литературни източника (голяма част публикувани през последните 5 години), от които 93 – на латиница.

Първата глава представя концептуалната платформа и е организирана в три тематични кръга - главни теоретични направления, свързани с употребата на ПАВ; основни понятия в диагностиката и етиологията и съществуващи типологии на зависимите. Специално внимание заслужават систематизирано представените водещи концепции: психодинамичното направление, което поставя във фокуса на етиологията компенсаторното поведение, провокирано от вътрешни дефицити; регулативната роля на Аз-ефективността, интерпретирана в светлината на социално-когнитивната теория; ролята на зависимостта в психосоциалното функциониране на индивида в семейните и по-широките социални системи, разгледана във фамилните подходи; тенденцията вътрешните цели да се заместват с външни при невъзможност да се удовлетворят базисните потребности, залегнала в основата на теорията за самодетерминацията.

Силен момент в теоретичната обосновка е и изложението върху съвременните етиологични и обяснителни модели на зависимостите: Биопсихосоциален модел; Невробиологичен модел на Клонингер; Модел на Канеман за двойните процеси и Модел на Тверски за погрешните когнитивни възприятия.

Акцентът в концептуалната рамка логично се поставя върху интерпретацията на съществуващите типологии на зависимите от ПАВ. Информацията е прецизно организирана и обосновано интерпретирана, особено при сравнението на еднодименсионалните и мултидименсионални типологии. Върху тази база авторката убедително аргументира необходимостта от прилагането на типологичния подход за класифициране на зависимите от ПАВ, който може да осигури преодоляване на хетерогенността в етиологията и феноменологията и да подобри тяхното лечение и психосоциална рехабилитация.

Постановъчната част е високо информативна, написана е на много добър стил и език и се базира върху широк кръг литературни източници, което отразява уменията на докторантката да анализира и систематизира научните теории, да концептуализира и да извежда доминиращи тенденции.

Във втората глава изкрystalизира идеята на ас. Минева да създаде авторска емпирична мултивариативна типология, която да очертае цялостен профил на хероинозависимите и освен това да разграничи хомогенни подгрупи. Очертани са основните променливи, залегнали в нейната основа, които са сполучливо представени на фигура 1.

Целта и задачите на изследването са точно и ясно формулирани. Допусканията, които произтичат логично от анализа на съществуващите литературни данни, са представени в стройна схема от обща хипотеза и 4 частни хипотези, като четвъртата е диференцирана на две подхипотези.

Изследвани са 90 души на възраст между 19 и 54 г. Експерименталната група е съставена от 40 зависими на метадоново лечение, а контролната – от 50 здрави лица.

Изведени са 6 променливи, основани на концептуален признак: тежест на зависимостта; функции на Егото; саморегулация; самодетерминация; сепарация/индивидуация; тип междуличностни отношения.

Специално внимание заслужава използваният инструментариум, който представлява комплекс от 8 метода:

1. Полуструктурирано интервю “Европейски индекс за оценка на степента на зависимост. Българска адаптация на EuroASI” (Димитър Щетински и кол.).

2. Въпросник за оценка на Его-функциите (EFA - Ego Function Assessment (Bellak, & Goldsmith, 1984).
3. Въпросник за измерване процеса на индивидуация и сепарация (Separation – Individuation Process Inventory, R. M. Christenson and W. P. Wilson.
4. Скала за измерване на самодетерминацията (Arc Self – Determination Scale (Wehmeyer, 1995).
5. Скала за самодетерминация /The Self-Determination Scale (SDS (Sheldon et al., 1996).
6. Въпросник за измерване на саморегулацията - The Self-Regulation Questionnaire (SRQ; Brown et al., 1999).
7. Скала за измерване на общата каузална ориентация - The General Causality Orientations Scale (GCOS; Deci & Ryan, 1985).
8. Методика “Диагностика на междуличностните отношения” на Л. Н. Собчик, модифициран вариант на интерперсоналната диагностика на Т. Лири

Тази батерия от въпросници може да се оцени по 2 начина – от една страна, те са добре съчетани и комплектовани и, което е особено важно, осигуряват извеждането на достатъчно количество променливи, необходими да се осъществи изследователската цел – типология. От друга страна обаче, големият брой методики крие известна опасност от дискредитиране на получените резултати.

Процедурата по адаптацията на инструментариума е коректно приложена и описана. Психометричните характеристики на въпросниците са приемливи. Статистическата обработка включва дескриптивен, корелационен, клъстърен анализ и Т-тест на Стюдънт.

Третата глава започва с обсъждането на резултатите, които открояват корелационните връзки между тежестта на зависимостта, от една страна, и 4 от въведените личностни дименсии, от друга: самодетерминация, индивидуация, сепарация и саморегулация, които легитимират участието им в класификационната система като типологизиращи променливи. Корелациите в експерименталната група между психологическо овластяване и саморегулация ($r = .342$), както и между саморегулация и осъзнатост ($r = 0.345$), отчетени като слаби на с. 98, всъщност могат да се приемат за умерени.

Втората линия на анализ са съпоставките между експерименталната и контролната група. Те показват съществени различия по отношение на параметрите самодетерминация, сепарация, индивидуация и Его-функциите. Както посочва ас. Минева, тези резултати отразяват тенденции, които са директно обвързани с практическата психологическа работа и до момента не са били регистрирани в други проучвания.

Третата интерпретационна линия засяга резултатите от клъстерния анализ, който обособява три подгрупи в експерименталната група. Техните психологически характеристики са разгърнати подробно и задълбочено, както поотделно, така и в сравнителен план. Изведени са обобщени профили на хероинозависимите, които диференцират техните особености върху базата на широк кръг променливи, което е несъмнен принос на дисертацията.

Получените резултати в преобладаващата си част потвърждават изследователските хипотези. Авторката коректно обсъжда и аспектите, които не съвпадат с предварителните очаквания.

Обсъждането на резултатите представя богата картина на личностните констелации, образувани върху базата на типологизиращите променливи. Постигната е основната претенция на авторката да се редуцира хетерогенността в класифицирането при този контингент зависими. Тя е реализирана чрез въвеждането на нови типологизиращи променливи и доказва ефективността на приложения подход, който очертава детайлно дефицитите и ресурсите за социално функциониране. Всичко това илюстрира умението на Красимира Минева да оперира компетентно с емпиричния материал, а така също и да синтезира и формулира тенденции и зависимости.

В характерния за авторката прецизен стил са издържани и насоките за практическо приложение на новата класификационна система в консултативната работа. Разписани са специфичните акценти, необходими за всяка от диференцираните подгрупи, в лечебните и рехабилитационните психологически интервенции.

Изводите отразяват адекватно получените резултати, но изложението ще спечели, ако се представят по-синтезирано, за да изпъкнат по-релефно формулираните обобщения. Заключение то пък, от своя страна, може да се разшири по посока на новите хоризонти, които работата разкрива за бъдещи изследвания.

Посочените препоръки се отнасят по-скоро до формата, отколкото до съдържанието и по никакъв начин не намаляват стойността на разработката, която по своята същност е зряло научно произведение.

Приносните моменти, които авторката е отбелязала твърде скромно, могат да се опишат по следния начин:

1. Въведени са нови типологични променливи при класификацията на хероинозависимите.

2. Емпирично е изведена личностна типология на тази група проблемно употребяващи ПАВ.

3. Адаптирани за български условия са следните методики:

- Въпросник за оценка на Его-функциите (EFA - Ego Function Assessment (Bellak, & Goldsmith, 1984).
- Въпросник за измерване процеса на индивидуация и сепарация (Separation – Individuation Process Inventory, R. M. Christenson and W. P. Wilson.
- Скала за измерване на самодетерминацията (Arc Self – Determination Scale (Wehmeyer, 1995).
- Въпросник за измерване на саморегулацията - The Self-Regulation Questionnaire (SRQ; Brown et al., 1999).
- Скала за измерване на общата каузална ориентация - The General Causality Orientations Scale (GCOS; Deci & Ryan, 1985).
- Скала за самодетерминация /The Self-Determination Scale (SDS (Sheldon et al., 1996

4. Изведени са практически насоки за психологична работа със зависимите според принадлежността им към различните подтипове с цел повишаване ефективността и адекватността на интервенциите.

Работата е написана интелигентно, на високо професионален и в същото време разбираем и увлекателен език. Илюстрациите подходящо онагледяват важните теоретични постановки и изследователски резултати, което подпомага и улеснява тяхното възприемане и осмисляне.

В същия стил са издържани и четирите статии по темата, публикувани в авторитетни университетски издания.

Авторефератът представя компактна картина на цялостния труд, която отразява синтезирано неговото съдържание и структура.

Заключение. Предложената разработка е сериозен научен продукт, който интегрира широката психологическа култура на докторантката, нейната способност да планира и провежда научно изследване, да обсъжда задълбочено получените резултати и да ги обвързва с практически решения. Всичко това ми дава основание убедено да препоръчам на Научното жури да ѝ присъди образователната и научната степен „доктор” по психология.

07.04.2015 г.

София

Рецензент:

проф.д-р Елиана Пенчева